

Rudasné Bajcsay Márta:

Szöveg és dallam együttese a népballadában

„A halálraítélt húga” balladának egy adott dallamtípushoz tartozó melódiákkal énekelt változatai alapján

A gyakori félreértések népdal és népballada körül, amelyeket egyszerűen dalnak és balladának is nevezünk, talán elsősorban nyelvi, másodsorban történeti (és tudománytörténeti) gyökerűek. Almási István, tanulmányában erre egy Kodály idézettel világít rá:¹ „A görögöknek Arisztotelész idejében még nem volt külön szavuk az ének nélküli versre, nekünk már nincs külön szavunk az énekes lírára: annyira benne élünk az énektelen vers korában, annyira lefoglaltuk ennek megjelölésére az énekes vers régi műszavait. [...] Csak a paraszt tart ma is ott, ahol a régi görög. Neki szöveg és dallam elválaszthatatlan egység. Énekszó nélkül még elmondani sem tudja a verset, annyira együtt él számára a kettő. [...] valamikor nemcsak a lírának volt nélkülözhetetlen alkotóeleme a dallam. Tudjuk, hogy Homérosztól a Kalevaláig minden naiv eposzt énekeltek. Dallam nélküli, olvasásra szánt epikus művek az irodalmak fejlődésének csak későbbi fokán jelentkeztek. Tudjuk, hogy a mi históriás énekeinket még mindig énekelték. Tinódi dallamszerző is volt. [...] a históriás ének némely stílusbeli sajátosságát a dallam figyelembevétele nélkül csakúgy nem érthetjük meg teljesen, mint régi líránkét vagy a népdalét. Ami belőle elterjedt, élő előadásban terjedt, amit belőle a néphagyomány megőrzött, dallamostul őrizte meg.”

Érvényes mindez a balladára is. A népballada nem ballada, ha nincs dallama. A nemzetközi kutatásban legismertebb szakkutatókon, Vargyas Lajoson kívül a Child balladákkal is foglalkozó tudós, Bertrand Harris Bronson is hangsúlyozza ezt. “By definition the ballad is a song” – állítja.² A ballada-dallamokról (az angol hagyományban, ill. az újvilági telepeseikében élő balladákról) Bronson megállapítja, hogy a műfaj létét, életmódját közvetlen

¹ Almási 2009: 241. [A Kodály írásból – Árgirus nótája– idézettek kihagyással tölem.]

² Magyarul ez így fordítható: „A ballada maga is dal.” Bronson 1969a: 39.

és közvetett módon is elsődlegesen a zene határozza meg.³ Írásaiból kitetszik, hogy az angol ballada-dallamok szorosabban kötődnek egy-egy balladához, mint nálunk, és ott egyes zenei kritériumok szerepe elsődleges, így például a kadencia és a metrum a strófák belső szerkezetét szabályozza. A mi balladánk ugyanakkor, kevés kivétellel, elvileg bármelyik, szótagszámban a szöveggel megegyező dallammal énekelhetők. A Bronson által leírtak szerint az angolszász balladában, például ha két szereplő párbeszéde hangzik fel, mindkettőnek egy-egy strófa „adatik”, vagy legalábbis egy refrén-sornak el kell választania a két „szólamot”. A főkadencia és a záróhang pedig (egyfajta belső rímként) mindig a domináns és tonika. A mi balladánkban ilyen szigorú megszabások nincsenek, mint ahogy dallamaink is jellemzően más modalitásúak. Még a dallamválasztás is szabad, bár vannak ugyan ún. balladás dallamaink (amelyekre balladát, vagy leginkább azt szoktak énekelni), de gyakorlatilag egy-egy dallamtípus melódiáira bármilyen lírai dal vagy ballada énekelhető, ha a formai, metrikai követelmények megfelelőek. Mégis, a dolog természetéből adódóan, a balladaszöveget strófánként ismétlődően, variálódva, konstans módon magán hordozó dallam szerepe nálunk is egyfajta szabályozás. Almási István szavaival: „A népdalokban ... voltaképpen két azonos értékű művészet, zene és költészet van egyidejűleg jelen, s ezek többnyire egyenlőképpen alkalmazkodnak egymáshoz, illetőleg kölcsönösen hatnak egymásra. A dallam legfontosabb szerepe abban jut érvényre, hogy megszabja a szöveg versszakokba rendeződését.”⁴ Kodály megállapítása mellett, – aki szerint „a dallam és a szöveg kémiai nyelven szólva: vegyület, nem keverék,” mely szerves kapcsolat, amint Almási István megjegyzi, „nem jelenti azt, hogy minden egyes dallamnak saját, egyetlen szövege van, illetve minden egyes szöveget ugyanazzal az egyetlen dallammal szoktak énekelni,”⁵ – Bartók ezzel összefüggő mondatait is érdemes itt felidézni.⁶ „Fontos kérdés: vajon minden dallam saját speciális szövegéhez van-e kötve, mellyel elválaszthatatlan egységet alkot, vagy sem? A régi stílusnál a mai (illetve a gyűjtés idejében) megfigyelhető állapot szerint egyes dallamok általában véve egy bizonyos szöveghez vannak kötve (főleg az I., II., III. területen, pl. egy bizonyos ballada-szöveghez: így a 29. sz. dallamot csak a ‘Fehér László’ szövegére éneklik).”⁷ A szóbanforgó dallam a

³ “As primary condition and chief limiting factor of the ballads’ existence, it is the music that has always, both directly and indirectly, been shaping and defining and setting bounds and rendering inimitable this genre of popular art.” Bronson 1969b: 208. 210.

⁴ Almási 2009: 246.

⁵ Almási 2009: 242.

⁶ Annál is inkább, hogy „A magyar népdal” című, 1924-es tanulmányának vonatkozó részlete témánkhoz közelebbről is kapcsolódik, minthogy Bartók hivatkozott balladája éppen ‘A halálraítélt hűga’, vagyis a Fehér László-ballada.

⁷ BÖI 1966: 134.

Vésztőn, 1918-ban, Ökrös Rózától Bartók által gyűjtött balladái. Ez a balladaelőadás több évtizeddel később, 1992-ben, zenei variánsaival együtt megjelent a Magyar Népzene Tára VIII. (Vargyas Lajos szerkesztette) kötetében: a XLV. ('Esteledik, alkonyodik' elnevezésű) dallamtípusban. Ebben 7 Fehér László-ballada mellett még 113 egyéb szövegű dallam is előfordul! E hét ballada⁸ közül három már az 1924-es Bartók-tanulmányt követő idők gyűjtése, kettő sajátja, egy Vikár Béláié, amelyet szintén ő jegyzett le. A dallamtípusban szerepel még egy maga gyűjtötte keserves is, továbbá egy Lajtha-gyűjtés 1922-ből, melyet tanulmánya írásakor akár már ismerhetett (volna) is Bartók. Mindezekből leszűrhető először is az, hogy fent idézett megállapítását Bartók milyen precízen finomította ezzel a megszorítással: „a gyűjtés idejében megfigyelhető állapot szerint,” – ugyanis micsoda más, óriásivá nőtt léptékkal számolhatunk ma, amikor a népzenei gyűjtemény egyes szeleteiről, stílusairól és típusairól beszélünk! Feltűnő azonban, hogy a dallamtípushoz tartozó,⁹ saját gyűjtésű keservest nem veszi számításba, amikor tanulmányában azt állítja, hogy a dallamot csak a 'Fehér László' szövegére éneklik (hacsak nem éppen ezért fogalmaz így: „általában véve”!). De megfordítva a kérdést: „minden dallam saját speciális szövegéhez van-e kötve, mellyel elválaszthatatlan egységet alkot, vagy sem?” megközelíthetjük a problémát a szöveg oldaláról is, azt követve, hogy balladánkat mely dallamokra éneklik. Akár már a Magyar Népzene Tára sorozat eddig megjelent VI–XII., ún. „típuskötetek” szövegmutatóiból is megállapítható, hogy a ballada a kötetekben közölt dallamtípusokban elszórtan, újból és újból fölbukkan.¹⁰ Balladamonográfiájában Vargyas Lajos „A halálraítélt húga” balladával együttjáró 78-féle dallamot vázol fel, melyek mindegyike mögött több szövegváltozat áll; és a négy népzenei dialektus-területet tekintve, összesen 445 balladaváltozatról tudósít.¹¹ A kritikai összkiadás XI. kötetének egyik dallamtípusában előforduló 75 Fehér László-ballada mindenféleképpen kiugró adatmennyiségnek számít.¹² E zenei típust nagy népzenei összefoglalásában rokonságával, „dallam-családjával” együtt Vargyas külön is bemutatja (itt nem a balladaszöveggel kapcsolatban), amelyből a szorosán vett, XI. kötetbeli dallamtípusra jellemző hangnemi változatosság (fríg, illetve dór hangsorú altípusaival) is kirajzolódik.¹³ Ritkaság számba megy, hogy egy dallamtípus és a hozzá kapcsolódó szöveg-együttes történeti

⁸ MNT VIII. 303. 308. 322. 353. 395. 397. 399. Bartók gyűjtése a 395. és 399., Vikáré a 322., Lajthái a 308.

⁹ és az MNT VIII.-ban azóta megjelent 404.

¹⁰ MNT VI–VII.: két-két, MNT VIII.: hét (ld. az előző lábjegyzetben), MNT IX–X.: három-három, MNT XI.: hat (3 dallamtípusban) + hetvenöt (ugyanabba a dallamtípusba tartozó dallammal!), MNT XII.: négy ízben.

¹¹ Vargyas 1976. 2. kötet 288–289. Moldvai változattal nem számol.

¹² MNT XI. kötet CXLIV. típus, Rudasné 2012.

¹³ Vargyas 1981¹, 2002²: 183. kottasorozat

változása egymással szinkronban áll. A Fehér László-balladaszöveg és az illető dallamtípus történetében regisztrált, jelentős változás pedig ilyen, mivel bizonyítottan nagyjából egy időszakra tehető. A régi balladaszöveget ugyanis újra divatossá tette betyármotívummal való gazdagodása a 19. században,¹⁴ a szóbanforgó dallamtípus egyik altípusa pedig népies műdalos vonásokat magára öltve, „Repülj, fecském, ablakára” kezdetű műdalszöveggel népszínműben is szereplő, kedvelt műdallá alakult, mely dallamrajzában megegyezik a sirató stílusú népdaltípusával.¹⁵ (Az általam vizsgált, Fehér László balladát hordozó altípus zömében dór-hangsorú, az ide tartozó dallamok gyakran pentaton fordulatokat is tartalmaznak, és meglehetősen távol esnek a 19. században népszerűvé vált, és később cigányzenekarok által is terjesztett műdaltól.) Ami a szöveget illeti, a kezdő betyármotívum néhány, más dallamra fogott balladában is még tovább közelíti az ‘igazi’ betyárballadákhöz.¹⁶ (Alkalmankénti műköltői elemekkel bővülése pedig egyfajta ízlésbeli elváltozásról árulkodik.)

A szöveg és dallam együttesének bemutatásához a következőkben konkrét példákat idézek, elsősorban a népzenei kritikai összkiadásban megjelent, feljebb röviden jellemzett, CXIV. dallamtípus Fehér László-ballada szövegekkel énekelt variáncsoportjából.¹⁷ A dallamtípuson folytatott szövegelemzéseim szempontjai között szerepelt a dallamhoz való kapcsolódás vizsgálata is. Ehhez alkalmaztam a balladatípus számokkal azonosított cselekményegységek szerinti felbontására épülő, az egyes előadások menetének számsorozatot formájában rögzítő ábrázolást, melyhez egy, a jelenetekhez rendelt, második számsort társítottam. Ez utóbbi számsorozat az elsővel együtt rajzol képet a versszak-eloszlásról, méghozzá azzal, hogy megmutatja: az illető jelenet eléneklése/elbeszélése esetenként hány dallam-, ill. szövegstrófára terjedt ki. Szöveg és dallam összekapcsolódása konkrét előadásokban tapasztalható együttesének megfigyeléséhez e két, egymásra utaló számsor támpontot nyújt. Megmutatja, ha szöveg és dallam egymáshoz idomulása megvalósult, vagy ha éppen egységük időleges megbomlása bekövetkezett. Ez utóbbi esetekben pedig még azt is jelzi, amikor a harmónia mégis visszaállt. Megfigyelésem elsődleges tárgya tehát a két összetevő egymáshoz alkalmazkodása. Közelebbről lehet így szemlélni, miképpen rendeződik

¹⁴ Küllös Imola 1990, 2012, Kríza Ildikó 2002.

¹⁵ A dallam népzene-történeti vonatkozásairól Paksa Katalin írt tanulmányt. Paksa 2005: 199–212.

¹⁶ Mint például az említett, Bartók gyűjtötte vésztői ballada, mely szövegének ismételt közreadásai is hozzájárulhattak ahhoz, hogy a Fehér László balladát néhány kutató kategorikusan a betyárballadákhöz sorolja. Abban ugyanis nem csupán a lólopás motívuma szerepel, hanem több, betyárballadákban előforduló, más epizód (vasraverés, neve felől faggatás) is.

¹⁷ Legnagyobbbrészt a PhD disszertációm (Rudasné 2012.) V. fejezetében foglaltak újragondolása folyamán született megfigyeléseimre alapozom e tanulmányt, és ajánlom szeretettel Almási Istvánnak, akitől e témát illetően is sokat tanulhattam.

strófákba a dallam hatására a szöveg, és esetenként a dallamstrófa hogyan változik a szöveg kedvéért.

A következő bemutatást néhány kiválasztott példára alapozom. Előjáróban röviden ismertetnem kell ehhez, hogy az első számsort kiadó, a balladai cselekményt leíró számok egyenként mit takarnak. A narratív vonalvezetésért felelős szerkezeti vázat tekintve az alábbi, anyagunkra (A Fehér László-balladára) jellemzőnek tekinthető láncolat rajzolódott ki, [1]-től [9]-ig számozott egységeivel.¹⁸

[1] Kiindulópont: cselekmény (lólopás, üldözés, elfogatás és bebörtönzés) helye, (ideje).

[2] Vallatás: epizód jellegű, nem feltétlenül szükséges egység. Helyszín: a vár.

[3] Fehér Anna reakciója: segít. Utasítja kocsisát. Helyszín: Fehér Anna udvara.

[4] Első párbeszéd: Anna és a bíró között. Helyszín: a vár, a bíró szobája. *Nélkülözhetetlen*, de pótolhatja [6].

[5] Visszatérő epizód, Fehér Anna várbeli jövés-menéséről tudósít (lélektani szerepén kívül, a helyszín előlegezésével, a következő egység előkészítésére hivatott). Mellőzhető.

[6] Második párbeszéd: Anna és bátyja között. Helyszín: a várbörtön ajtaja. 2-3 vsz.: Anna beszámolója, László figyelmeztetése. Gyakran megelőzi a „gyöngéd hangvételű üdvözlét.”¹⁹

[7] Harmadik párbeszéd: Anna és a bíró között. Helyszín: a vár, a bíró szobája, ideje: éjjel. Többnyire 2 vsz.: Anna gyanúja, majd a bíró hazugsága.

[8] Párbeszéd: Anna bátyját szólítja, a rabok válaszolnak. Helyszín: a várbörtön ajtaja.

[9] Befejezés: Fehér Anna átka a bíróra, monológ. Elengedhetetlen szerepe az erkölcsi elégtétel szolgáltatás.

A dallam és szöveg együttesének áttekinthetősége érdekében bevezetett, kettős számsor másik tagjáról, amely a versszak-eloszlást regisztrálja, első ránézésre megállapítható,

¹⁸ E felépítés adott dallamtípusunk szövegkorpuszának darabjaira vonatkoztatva, elenyésző kivétellel, egyöntetűen érvényes. Vargyas Lajos általánosító szemlélettel a balladák felépítésének jellemzésére 5 epizódot (A–B–C–D–E) különít el (Vargyas Lajos 1976. I.:122–123), Olosz Katalin, aki Fehér László balladájának korai erdélyi forrásokban fellelt változatait mutatja be tanulmányában (szám szerint 18-at), a balladát 11 egységre bontja. Olosz Katalin 2011: 167–168.

¹⁹ A testvérek bensőséges kapcsolatáról árulkodó hangütés miatt nevezem így ezt az elemet.

hogy többnyire egész számokat tartalmaz. Ez arra mutat, hogy egy-egy szerkezeti egységet általában 1, 2 vagy 3, stb. teljes – leggyakrabban négysoros – strófában énekelnek el. (Az ezen belüli szövegsor ismétléseket, és hogy az illető szerkezeti egység ténylegesen hány sorra terjed ki, a képlet általában nem jelzi. A feljebb jellemzett narratív szerkezet egységei változó terjedelemben fogalmazódhatnak meg, pl. a kezdő elem: [1] felöllelhet 4, 6 vagy akár 8 sort, de kivételesen megjelenhet akár 3 vagy 5 sorban is.) A törtszámok felbukkanása a számsorban esetenként azt mutatja, hogy a szövegszerkezeti egység átnyúlik egy új dallamstrófába. Lévéen azonban egy-egy strófa általában négysoros, az eltolódás dallam- és szövegegységek között előbb-utóbb megszűnik (kétszer kétsoros „határátlépéssel”), és az együtt mozgás rendje visszaáll. Ha a strófa további sorokkal bővül, és ez a szöveggel „egyetértésben” történik (tehát a szövegszerkezeti egység négy sornál hosszabb, és ezért a dallamstrófa második felének ismétlésére vagy többszörös ismétlésére kerül a hosszabbítás), a képlet ezt a sorok számának kiírásával néhol mégis jelzi.²⁰

Az elemzett anyag tanúsága szerint szöveg és dallam egymáshoz idomulása általános, ámde korántsem mechanikus. Az alábbi példák kiválasztása a dallamtípus Fehér László-balladái közül ötletszerűen történt.

Példasor:²¹

1.²²

Szerkezeti váz: [1, [2, [3, [4, [5, [6, [5, [7, [5, [8, [9
vsz.-egységek: 1½ 1½ 2 2 1 3 1 2 1 2 5

Amint a szerkezeti váz egységei (felső sor) és az azoknak megfelelő strófa-, ill. soreloszlás (alsó sor) mutatja, a ballada elején, az első két szerkezeti egység dallam- és szövegstrófa határai nem esnek egybe, az első jelenetváltás (a vallatásra) dallamstrófa közepén történik. Az aszimmetria ezután megszűnik: a [3]-as szerkezeti egység új dallamstrófával indul.

2.²³

Szerkezeti váz: [1, [2, [3, [4, [5, [6, [5, [7, [5, [8, (5), [9
vsz.-egységek: 1 2 2 2 1 3 1 1 1 2 ½ 3½

²⁰ Id. lejjebb, a 3. példa alsó számsorának végét

²¹ A tanulmány végi Függelék szövegein követhető pontosan nyomon a szövegegységek dallamstrófákhoz való illeszkedése. A kották megtekinthetők ugyanott.

²² MNT XI. 513–514. VAR. Tiszaszalka (Bereg), Veres Ferenc (36), Schnöller, 1956. VIII. Lsz. 29.596.

²³ MNT XI. 533–543. VAR. i) Nemesnép (Zala), Szép Gyuláné Cseke Gizella (32), Kerényi, 1955. IV. AP 1163a

Az utolsó 5-ös, átvezető egység rövidebb, mint a dallamstrófa, csupán 2-soros, mivel ennek az előadásnak az énekese nem illeszti Anna összeeséséhez az e helyen szokott, színpadiasan erőltetettnek ható folytatást. (Itt ennyi hangzik csak: „Erre Anna egyet sem szólt, / Összeesett a fojosón.”, és mindjárt (a dallamstrófa közepén) az átokszöveg kezdődik. (Az MNT XI. 533–543. VAR.j). sz.-ban pl. ugyanitt egy egész szakasz van: „Erre Anna semmit nem szólt, / Összeroskadt a folyosón. / Fojosóról fojosóra, / Megy a bíró ajtajába”.) Az átoksorozat hosszú, az utolsó strófa előbb ismétli az előző második felének szövegét: „Tizenhárom esztendőre / Vigyenek a temetőbe!”, majd a dallam utótagjára énekelt két sorban az előadó mintha „kilépne a balladából”, jelenti, hogy az átok be is teljesedett: „Tizenhárom esztendőre / Elvitték a temetőbe.”

3.²⁴

Szerkezeti váz: 1, 3, (4), 5, 6, 5, 7x, 5, 8, 5, 9

vsz.-egységek: 1½ 1½ 1 1 3 1 4 1 1 1 1 (12 sor)

A versszakokra tagolódás rendje itt kétszer is felbomlik: a 2. vsz. 8-soros, a 16. vsz. 12-soros (a dallam utótagjának 2-, ill. 4-szeres ismétlésével). Ez a dallam- és szövegszerkezet összefüggésében a következőképpen áll elő:

Az 1-es szerkezeti egység 2 sorral túlnyúlik a dallamversszakon, azaz a 2. dallamstrófa első két sorára is kiterjed. A 3-as jelenettel (Anna rendelkezése) folytatódik a 2. dallamstrófa, és így az már az utótag melódiájára kerül, amelyet még kétszer énekel az előadó, amíg a szerkezeti egység szövege lefut. [A második számsorban kivételes bekeretezés azt jelzi, hogy képlettel ezúttal lehetetlen pontosan leírni a helyzetet.]

A 12-soros strófa az átok: 9. Egyetlen szerkezeti egységet énekel egyhuzamban az előadó: amikor véget ér a dallamstrófa, nem kezd újat, hanem az utótagot még négyszer veszi. Az átok sorolásával párhuzamosan, rendre ismétlődik a III–IV. dallamsor, és ez – érdemes megnézni a 16. versszakot²⁵ – teljes egybesimulása dallamnak és szövegnek, mivel innentől: „A kenyered kővé váljon” minden átok-elem egy-egy sorpár. Vargyas Lajos megfigyelése

²⁴ MNT XI. 528–529. VAR. b) Tarnalelesz (Heves), Fehér József (36). Maác, 1958. V. Lsz. 29.573.

²⁵ ld. a Függelékben

szerint nem ritka, hogy Fehér Anna átkánál szöveg és dallam ilyen különleges együttese létrejön.²⁶

4.²⁷

Szerkezeti váz: $\boxed{1}$, $\boxed{2}$, $\boxed{3}$, $\boxed{6a,5}$, $\boxed{4,5}$, $\boxed{6b,5}$, $\boxed{7,5}$, $\boxed{8}$, $\boxed{5}$, $\boxed{9}$
vsz.-egységek: 2 1½ 1½ 1 2 2 2 1½ ½ 2

A képletek is tükrözik az előadás kivételességét. A szövegegységek strófákba sorolódását a legkönnyebb a teljes szövegen áttekinteni (a Függelékben: 4. sz.). Az 5. és 15. versszak hatsoros, (a dallamstrófa második felét ismétli az énekes az utolsó két sorra), a 6., 8., 10. és 11. vsz. pedig nyolcsoros (kétszeres az utótagismétlés). Ám a két összetevő egymáshoz illeszkedése olyannyira szövevényes, hogy azt átlátni nem könnyű.²⁸ Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a nem-négysoros (6-, illetve 8-soros) strófák lezárása egyben mindig szövegegység lezárása is. Az ugyanakkor nem áll, hogy egy-egy dallamstrófa-kezdet egyben szövegszerkezeti egység kezdete is. Csak két részlet a jelenség bemutatására: a hatsoros 5. vsz. kezdete a szövegszerkezeti egység szempontjából csupán folytatása az előző versszak két utolsó sorában kezdődő $\boxed{3}$ -as jelenetnek; a nyolcsoros 10. vsz. elejére a $\boxed{6}$ -os egység párbeszédének második fele, László figyelmeztetése esik, és ehhez ‘csapódik hozzá’ (a dallamstrófa utótagjának ismétléseire) az átvezető $\boxed{5}$ -ös egység, ami a másik színhelyre, a bíró ajtajához visz. Az átvezetők közvetlen hozzacsapódása az előző jelenetekhez jellemző ebben az előadásban, itt sehol nem szerepelnek önálló strófaként.

5.²⁹

Szerkezeti váz: $\boxed{1}$, $\boxed{3}$, $\boxed{x}$, $\boxed{5, 4}$, $\boxed{5, 6}$, $\boxed{7}$, $\boxed{5, 8}$, $\boxed{9}$
vsz.-egységek: 2 2 1 ½ 2½ ½ 1½ 1 ½ 1½ 1

²⁶ Vargyas ²2002: 144–145. „Balladában igen művészi hatást tudnak elérni avval, hogy egy hosszabb szövegrészt nem mindig új és új dallamversszakra énekelnek, hanem megismételt 3–4. sorra. Ezáltal valami makacs visszatérést, megszakíthatatlanságot, vagy siettetést, érzelmi fokozást érzékeltethetnek (pl. a »Halálraitelt húga« átkában). Nemegyszer variálják is ezt a továbbhaladó szöveg alatt ismétlődő dallamrészt, [...]. Mindez a változatosságot szolgálja szöveg és dallam hosszan ismétlődő sorozatában.” Vargyas 1976. I. 26. ugyancsak Fehér Anna átkáról: „a dallam megismételt második felére éneklük a szöveg további részeit, ... Ezzel a makacs ismételtetéssel kitűnően jellemzi [az énekes] a lány lelkiállapotát.”

²⁷ MNT XI. 523. Herencsény (Nógrád), asszony (55). Nagy Z., 1983. X. AP 12.980j.

²⁸ A ballada-szövegek lejegyzési módját feltétlenül a zenéhez illeszkedésnek, a dallamstrófák rendjének kellene megszabnia. Nyomatott balladagyűjtemények, amelyek összeállítói a dallamot figyelmen kívül hagyták, ezt az elvet nem mindig követték. Ilyenkor pedig csak találgatni lehet, milyen a szövegszakaszok előadásbeli, tényleges megoszlása.

²⁹ MNT XI. 474. (Bukovina) – Székelykeve (Temes), Daradics Ambrusné Sztítás Zsuzsanna (77). Kiss L. 1968. XI. AP 7094j.

Az átvezető funkciót betöltő 5-ös részek itt mind kétsorosak (6., 9., 12. vsz. első felére). A szövegegységek dallamstrófákhoz való viszonyát ábrázoló számsor képét csupán ezek a sorpárok bonyolítják. A refrén-szerű sorpár,³⁰ mely 3-szor szerepel: „Anna, Anna, Fejér Anna / Fejér Anna, szép vijola” mindig a dallamstrófa III–IV. során szólal meg.

6.³¹

Szerkezeti váz: 1, 3, 4, 6, 7, 8, 9
 vsz.-egységek: 2 1 2 2 1 1 2
 (6-sorosság)

A tartalmi folyamatosság megszakadásával (ahol elkelne egy átvezető passzus), a 7-es, éjszakai jelenettől az előadás formai változást mutat: a 8. versszaktól kezdve a négysorosság hatsorosságra vált, innentől a dallamstrófa második fele minden szakaszban ismétlődik. A 7-es és 8-as szerkezeti egységben a dallamstrófa bővülést a szövegsorok ismétlődése is szorosan kíséri: az V–VI. dallamsor (az ismételt III–IV.) első szövegsora az előző ismétlésével lép tovább (az ún. haladványos módon). Mintha valami felfokozottság érződne ebben: ahogy a történés drámaisága növekszik, az előadásmód változik. A kétstrófás átok formailag más: két sor vezet be, második strófájában pedig kétszer is sorismétlés is van.

7.³²

Szerkezeti váz: 1, x, 5, 4, 5, 9
 vsz.-egységek: 2 1 1 2 1 4

A töredékes balladába beékelődik egy rabének-részlet: 1, a 4-es jelenet két szakasza három-három szövegsornyi anyagból épül, a II. sor szövegét megismétli az énekes a III. dallamsoron, így egészül ki a szöveg négysorossá, a dallam kedvéért. (Ez a fajta alkalmazkodás általános gyakorlat lírai dalok esetében is.)

8.³³

³⁰ Vargyas ²2002: 120. „a refrénes szövegversszaknak mindig refrénes dallamversszak felel meg: a szövegtől elkülönülő refrénnek zeneileg is elkülönülő dallama van.” (pl. Dunáról fuj a szél). Ez tehát nem valódi refrén!

³¹ MNT XI. 475. Andrásfalva (Bukovina) – Lengyel (Tolna), Kelemen Ferencné Dobondi Mária (71). Kiss L. 1953. IV. AP 662^a.

³² MNT XI. 499. Nyírlugos (Szabolcs) Bakos Sándor (43). Kiss L., 1964. III. AP 4899e.

³³ MNT XI. 511–512. VAR. Tiszaszalka (Bereg), Bíró Sándor (68). Schnöller, 1956. VIII. Lsz 29.597.

Szerkezeti váz: 1, 3, 4, (6)

vsz.-egységek: 2 2 2 1 (3- és 4-soros strófák)

A történetnek csupán a felét elbeszélő előadásban felhangzó szövegrészek önmagukban nem keltenek ‘töredék’ benyomást, mivel tartalmilag kidolgozottak, logikusan kapcsolódnak, és vezetik a történet fonalát a 6-os (csonka) befejezésig. A dallam- és szövegstrófák formai elváltozásai, valamint a második dallamsor szokatlan pozíciója talán a gyengülő emlékezetnek tulajdonítható.³⁴ A hét strófából csak három 4-soros, négy viszont 3-soros. Ez utóbbiak közül kettőben szövegsor ismétlés található (a III. dallamsoron ismétlődik az előző szövegsor), a másik kettőben három önálló szövegsor szerepel. A zenét illetően pedig egységes a megoldás: kimarad a III. dallamsor, és zárja a strófát a IV. (Ugyanez a megoldás található még egy háromsoros, töredék változatban is.)³⁵

A töredékes és nem 4-soros strófák alkotta variánsok is mind valamiképpen lezárják a dallamot. Erre érdekes példa a következő:

9.³⁶

Szerkezeti váz: 1

vsz.-egységek: 2 (4, ill. 3 sor)

A kettő közül a második, 3-soros, rövidebb strófa a II. szövegsor ismétlésével („Fehér László jel van fogva, / Fehér László jel van fogva”) szakad meg. A dallamot is be „kell” azonban fejezni! Ezért az énekes a III. dallamsorban különös „huszárvágással” rögtönöz lezárást: a dallamstrófa kezdő négy hangjához hozzáilleszti az utolsó dallamsor végét.³⁷ Ide kívánczik egy másik, a leggyakrabban a „Debrecennek van egy vize” szöveggel említett dallamtípushoz tartozó, és a Romániai magyar népdalokban megjelent „Fehér Anna” c. ballada dallamához fűzött jegyzetében elejtett megjegyzés is, egy hasonló jellegű megoldásról. A kolozsvári népzenei Archívumban található, további dallam- és balladaszöveg-variánsokról írja Jagamas: „Az egyik udvarhelyi variáns *a harmadik sor kiesése következtében* háromsoros, főzárata b3-ra csúszott.”³⁸ A különbség itt csupán annyi, hogy a változás a II. dallamsor végén történik: a

³⁴ szerkesztői megjegyzés, MNT XI.: 1073.

³⁵ MNT XI. 551j. d)

³⁶ MNT XI. 533–543. VAR. c) Sirok (Heves) Borits István (31). Kerényi, Csanak, 1955. IV. AP 1138f.

³⁷ ld. Függelék 9., a variánssorban kiemelt 3)+4).

³⁸ Jagamas–Faragó 1974: 244. sz.

szokásos főzárlatot (az alaphang fölötti kvintet) helyettesítik az egyébként harmadik sor végét záró hanggal, és így ugorhat a befejező záró sorra a dallam.

A fenti esetek mind azt példázzák, hogy nem monoton egyhangúsággal kapcsolódnak össze szöveg- és dallamegységek, hanem a szabályosság bizony meg-megtörik, viszont valamiképpen mégis visszabillen az egyensúly, és a dallam a szöveggel együtt minden esetben megnyugtató zárást produkál.

Példasorunk végére hagytam – mielőtt a balladavégi átok sokféleségének felvillantásával a dallamtípus által behatárolt szövegvizsgálat tanulságait összegezném szöveg és dallam együttesét illetően – Almási István Szilágyságban gyűjtött Fehér László-balladáját, mely szintén dallamtípusunkhoz tartozik.

10.³⁹

Szerkezeti váz: 1, 3, 6, 5, 8

vsz.-egységek: 1 1 2 1 2

Elbeszélő jellegű, epikus részleteket tartalmazó, töredékes cselekményvezetésű ballada (az éjszakai jelenet és Anna átká hiányzik belőle), de a 4-es dialógusról (Anna és a bíró alkujáról) a 6-osból, a testvérek párbeszédéből értesülünk. Minden strófája négysoros, és csupán az utolsó, 7. strófa első sorában található ismétlés: az énekes a záró strófáját az előző szakasz utolsó szövegsorával kezdi.

A példasorozat után a balladavégi, 9-es szerkezeti egységhez, Fehér Anna átkához térünk vissza, amiről korábban, a 3. példa bemutatásánál (ahol 12 szövegsor került egy dallamstrófára) már hangsúlyozottan szó esett.

Az átokszöveg formai sokszínűségét a teljes dallamtípus Fehér László-ballada szövegeit illetően tekintem át, a gyakoriság szerinti osztályozásban, és csupán jelzésszerűen.⁴⁰ A megfelelő helyen, egyenként, kiemeléssel utalok a fenti példasorozat szövegeire, természetesen kimarad ebből az a három, amelyből hiányzik a balladát lezáró átok (a fenti 8–9–10. példa).

³⁹ MNT XI. 500. (Almási 1979:105.sz.)

⁴⁰ A szövegeket külön itt nem közlöm, hanem az MNT XI. kötetbeli számukkal azonosítom. Valójában a sokféle megvalósított formai lehetőséget szeretném csak itt érzékeltetni.

Fehér Anna átka a dallamtípus 11 változatában szólal meg legalább 3x4 sorban. Ismétlés⁴¹ nélkül 8 változatban, ismétléssel 3-ban. A fenti példasorozat 1. száma az előbbihez tartozik, de benne az átkok négy teljes strófán keresztül sorolódnak.

3x4 sor 11 változatban

ismétlés nélkül: MNT XI. 505. 510. 521. 509.VAR. 502-504.VAR.a). és **1. példa**: MNT XI. 513-514.VAR. 533-543.VAR.l). 533-543.VAR.a)

ismétléssel: MNT XI. 516. 525.⁴² 539.

2x4 sor 9 változatban

ismétlés nélkül: MNT XI. 533-543.VAR.b), 506. 519. 526. 530-532.VAR.a). 533-543.VAR.n). 486. 501.

ismétléssel: MNT XI. 483.

1x4 sor 6 változatban: **5. példa**: MNT XI. 474.; **7. példa**: MNT XI. 499.; 502-504.VAR.b). 511. 522. 543.

3x4 sor, a megszólítással bővült kezdősorral 5 változatban: MNT XI. 503. 517. 528-529.VAR.a). 533-543.VAR.a). és **2. példa**: MNT XI. 533-543.VAR.j).

1x6 sor 3 változatban: MNT XI. 524. 536. 541.

2 sor + 3x4 sor: 2 változatban: MNT XI. 533-543.VAR.i). (ismétlés nélkül), 533-543.VAR.g). (variált ismétléssel)

4 + 6 sor: 2 változatban (ismétlés nélkül): MNT XI. 533. 530.

2x6 sor: 2 változatban: MNT XI. 551j. e). és **6. példa**: MNT XI. 475. (bonyolult formájúak)⁴³

2x4 + 6 sor: 1 változatban: MNT XI. 508. (ismétléssel)

4x4 sor: 1 változatban: MNT XI. 514. (ismétlés nélkül)

4+6 sor: 1 változatban: **4. példa**: MNT XI. 523. (bővült kezdősorral)

2+6 sor: 1 változatban: MNT XI. 527.

1x8 sor: 1 változatban: MNT XI. 507. (ismétléssel)

⁴¹ Az ismétlésen mindenhol szövegsor ismétlés értendő.

⁴² Ehhez csatlakozik az anyagunkban kivételes befejezés: a bírói jóvátétel felajánlása és elutasítása (2x4 sor).

⁴³ Az elsőben: a szövegsor ismétlések keresztezik a dallamstrófa ismétléssel bővülését (mivel minden második szövegsor ismétlődik, tehát 3+3 tagolású, a dallamstrófa viszont 4+2). A 475.-ben: az elején 2 sor bevezetés, utána 4 sorban egy-egy átokelem, a hatsoros második strófában 2 sorismétlés.

1x12 sor: 1 változatban, a dallam utótagjának négyszeres ismétlésével, **3. példa:** MNT XI. 528–529.VAR.b).

A számokkal, képletsorozatokkal kifejezhetőség, ábrázolhatóság – kezdve a balladai cselekmény szinte magától kínálkozó (1-től 9-ig számokkal azonosított) szerkezeti egységekre bontásától a dallamstrófákhoz illeszkedés formai megoldásainak is számokkal való leírhatóságáig – afelé mutat, hogy a lépten-nyomon regisztrálható sokféleség ellenére egyfajta keretrendszer egzakt módon megragadható, ami szabályozza az alkotást, újraalkotást, a variálódást. E szabályrendszer mögött a természetes formaérzék működése áll. Hogy népdalaink strofikusak, az meghatározó az énekelt szövegekre nézve is, legyenek azok akár lírai, akár epikus műfajúak. Aki balladát énekel, abban ösztönösen működnie kell annak a képességnek, hogy az elmondani szándékozott történetet az adott dallameszményhez hozzáidomítsa – a hangcsoportok és ritmusértékek valamilyen szabott csoportosításával, mint ahogy akár a délszláv epikus énekes bárd (a *guslar*) is teszi.⁴⁴ A hangcsoportok adják ki a dallamot, az ívek, a dallammozgás kirajzolja a dallamstrófát. A metrum, a ritmus megszabja a sorhosszat, és amikor szól az ének, mindig lehet tudni, érezni, éppen hol tartunk a dallamban. A szövegsorok elhelyezése a dallamon viszonylagos szabadságot nyújt, de a lezárások helyét mindig érezni kell.⁴⁵ Alkalmilag át lehet törni a korlátokon, szövegegységek átnyúlhatnak a dallamstrófa határokon, ismétlések lazíthatnak a szoros négysoros szövegstrófa szerkezeten, ám a két összetevő hullámvázának le kell csillapodnia a darab végére, a lezárásnál mindennek a helyére kell kerülnie.⁴⁶ A szóbeliségben élő művészetben, sőt, a szavakat nélkülöző muzsikálásban és az arra járt táncra szintén ugyanúgy érvényes a szerkesztettség (a szólótáncra is, ami természetesen a zenét követi), még ha nagymértékben rögtönzött is.

⁴⁴ A szóbeli narratív költészet 20. századi tanulmányozására a délszláv epikus énekek helyszíni megfigyelése nyújtott-nyújt lehetőséget (M. Parry, A. Lord 1960/2000). A tekintélyes gyűjtések (a 30-as években) hat fő területre terjedtek ki, és helybéli, a nyelvet beszélő, gyakorló muzsikuskok bevonásával folytak. A máig is folyó, antropológiai szempontú megfigyelések főként arra irányulnak, hogy miként keletkezik a helyszíni előadással az új variáns, a fókuszba így a folyamat és a gyakorlat vizsgálatát állítják. (Foley ún. 'cyber-edition'-ja többdimenziós vizsgálatokra is lehetőséget nyújthatna). A gyűjtések kiadása több fázisban folyt, és máig folyik. Bartók amerikai tartózkodása alatt közreműködött e munkában a Parry-gyűjtemény anyaga egy részének zenei lejegyzésével (Bartók–Lord 1951).

⁴⁵ W. Foster, aki cikkében (Foster 2004.) a délszláv epikus énekes bárd tevékenységét mai jazz-muzsikuskok improvizációs gyakorlatának fényében vizsgálta, akiknek játéka egy ponton túl nem konkrét dallam-modellhez, hanem a stílus szabta formaérzékhez igazodik, szellemes hasonlattal érzékeltette az ösztönös kiszámítottságot, amellyel a tízszótagos, szabott metrikus egységekbe kellett a *guslar*-nak szövegét öntenie: miként az ember séta közben léptei megszokott tempóját és ritmusát a járdaszegélyhez közeledve, öntudatlanul igazítja, kellett nekik is mérniük mondandójukat az adott keretekhez.

⁴⁶ Ennek beszédes megvalósulása látható a fenti példasorozatból a következőkben: a 8. példában: MNT XI. 511–512.VAR., 551j.d), valamint a 9. példában: MNT XI. 533–543.VAR.c)

Egymással ellentétes előjelű két összetevő, a rögtönzés és szabályozódás⁴⁷ működik a háttérben minden alkalommal, amikor létrejön valamilyen, a néphagyomány körébe tartozó alkotás, ami sosem magában álló. A néptáncnál maradva, ellentétben azzal, ahogy a legényes pontjának vége szigorúan a zenei szakasz lezárásához igazodik,⁴⁸ az is előfordul, hogy a tánc és az ahhoz társuló ének (hasonlóan a balladaszöveg- és a dallamegységek időleges szétcsúszásához) például a leány-körtáncban a lépés-, illetve irányváltás időzítésében függetlenedik egymástól. Ennek szerepe alighanem a monotónia oldása, ugyanúgy, mint szöveg és dallam szoros illeszkedése esetenkénti fellazulásának (vagy fellazításának).

FÜGGELEK

1.⁴⁹

01.tif

2.

Rajta, rajta, Gönc várossal!
Fehér László el van fogva.
Kérdik tőle a zsandárok:
– Van-e apád, van-e anyád?

3.

– Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egy barna kis hugoskám,
Kinek neve Fehér Anna.
Ott lakik a Fehér várba.

4.

Fehér Anna, hogy ezt hallja,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszálad az istállóba,
Istállónak ajtajára.

5.

Fog' be, kocsis, a lovadat,
Rakjatok fel sok aranyat!

⁴⁷ Martin Györgyöt idézi Felföldi 2008: 14 „Az improvizáció csupán látszólag [...] jelent ösztönös anarchiát és csupa véletlenszerű esetlegességet. A rögtönzés mindig bizonyos egyéni és közösségi törvényszerűségek, szabályok szerint történik.”

⁴⁸ W.B. Kraft 1989, a rögtönzés, a szabott felépítés (pont és lezárás) és a strofikus zenei forma szabta keretekbe illesztés követelménye – mint közös jellemzők – alapján párhuzamba állítja a kalotaszegi legényes táncot a szóbeli epikus költészettel.

⁴⁹ MNT XI. 513–514. VAR.

– Menjünk hamar Gönc városba,
Bátyám szabadítására!

6.

– Török Bálint, börtöngazda,
Áldjon meg az egek ura!
Hoztam neked sok aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

7.

– Nem kell nékem az aranyad,
Sem vékával a huszasad.
Háljál velem az éjszaka,
Bátyád ki lesz szabadítva!

8.

Fehér Anna erre nem szólt,
Végigsétál a fojosón.
Fojosóru fojosóra,
Fehér László ajtajára.

9.

– Fehér László, édes bátyám,
Élsz-e még vagy meghaltál már?
– Se nem élek, se nem halok,
Csak terólad gondolkozok.

10.

– Török Bálint azt mondotta,
Háljak vele egy éjszaka,
Háljak vele egy éjszaka,
Te ki leszel szabadítva.

11.

Ne hálj vele, Fehér Anna
Ravasz az már, mint a kutya!
Néked szüzességed veszi,
Nékem fejemet véteti.

12.

Fehér Anna erre nem szólt,
Végigsétál a fojosón.
Fojosóról fojosóra,
Török Bálint szobájába.

13.

Éjfél után három óra,
Fehér Anna azt mondotta:
–Török Bálint, börtöngazda,
Mi csörög az udvarodba?

14.

– Aludj, aludj, Fehér Anna!
Kocsis a lovát itassa,
Réz annak minden szerszámja,
Csörög-csattog a kantárja.

15.

Fehér Anna erre nem szólt,

Végigsétál a fojosón,
Fojosóru fojosóra,
Fehér László ajtajára.

16.

– Fehér László, édes bátyám,
Élsz-e még vagy meghaltál már?
Felelik a többi rabok:

– Ne keresd itt a bátyádat!

17.

Most vitték el a zsandárok
Sűrű erdő közepébe,
Sűrű erdő közepébe,
Ott várja már a bitófa.

18.

– Török Bálint, börtöngazda,
Verjen meg az egek ura!
Minden szavad csak ravaszság,
Ígéreted csak hamisság.

19.

Átkozódás nem szokásom,
A kenyered földdé váljon,
Mosdóvized vérré váljon,
Törölköződ lángot hányjon!

20.

Amék határon átvittek,
Az a határ ne teremjék,
Amék erdőbe bevittek,
Az az erdő kivágassék!

21.

Harminchárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Hetvenöt pár ökör ára
Kevés legyen patikára!

22.

Tizenhárom kazal szalma
Rothadjon el az ágyadba,
Végül pedig lúddá váljon,
Hogy az utcán kiabáljon!

Tiszaszalka (Bereg), Veres Ferenc (36). Schnöller, 1956. VIII. Lsz.29.596.

2.⁵⁰

02.tif

⁵⁰ MNT XI. 533–543. VAR. i)

2.

– Van-e apád, van-e anyád,
Van-e gyönyörű hugoskád?
– Nincsen apám, nincsen anyám,
De van gyönyörű hugoskám,

3.

Kinek neve Fehér Anna,
Fent lakik a Fehér várban,
Kinek neve Fehér Anna,
Fent lakik a Fehér várban.

4.

Mikor Anna ezt megtudta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Leszalad az istállóhoz,
Az istálló ajtajához.

5.

– Fogd be, kocsis, a lovakat,
Rakjál rája szinaranyat!
Holnap megyünk hosszú útra,
Bátyám szabadítására.

6.

– Adjon Isten, bíró uram,
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Hoztam néked szinaranyat,
Szabadítsd meg a bátyámat!

7.

– Nem kell nékem szinaranyad,
Háljál velem az éjszaka,
Háljál velem az éjszaka,
Szabad lessz az egy órára!

8.

Erre Anna egyet sem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a börtön ajtajához.

9.

– Fehér Laci, édes bátyám,
Ébren vagy-e vagy meghaltál?
– Ébren vagyok, nem aluszom,
Csak felőled álmodozom.

10.

– Fehér Laci, édes bátyám,
Hallod-e, mit mond a bíró?
Háljak vele az éjszaka,
Szabad leszel eggy órára.

11.

– Ne hálj vele a bíróval,
Akasztófáravalóval!

Néked szüzességed veszi,
Szegény bátyád fejét veszi.

12.

Erre Anna egyet sem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a börtön ajtajához.

13.

– Biró uram, éjfél tájban
Mi zörög az udvarába?
– Lovat hajtják itatásra,
Zabla csörög a szájában.

14.

Erre Anna jeggyet sem szólt,
Végigsétált a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Megy a börtön ajtajához.

15.

– Fehér Laci, édes bátyám,
Ébren vagy-e, vagy meghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!

16.

Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe,
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejében.

17.

Erre Anna jeggyet sem szólt,
Összeesett a fojosón.
– Átkozásom nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon!

18.

Mosdóvized vérré váljon,
Tűrülködő lángot hányjon,
Tizenhárom szekér szalma
Rothadjon el az ágyadban!

19.

Tizenhárom sor patika
Ürüljön ki a számodra,
Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!

20.

Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!
Tizenhárom esztendőre
Elvitték a temetőbe.

Nemesnép (Zala), Szép Gyuláné Cseke Gizella (32). Kerényi, 1955. IV.

3.⁵¹

03.tif

2.

Rajta, rajta, Gönc városa!
Fehér László el van fogva.
Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva.
– Fogd be, kocsis, hat lovadat,
Tegyél fel sok aranyat!
Tálval mérjék az aranyat,
Vékával a huszasokat.

3.

– Nem kell nékem az aranyad,
Se vékával a huszasod.
Háljál vélem az éjszaka,
Bátyád ki lesz szabadulva!

4.

Fehér Anna erre nem szólt,
Sirva sétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megyen a börtönyajtóra.

5.

– Fehér László, édes bátyám,
Élsz-e még te, vagy meghaltál?
– Se nem élek, se nem halok,
Mindig rólad gondolkozok.

6.

– Fehér László, édes bátyám,
Mit mondott a szolgabíró:
Háljak véle az éjszaka,
Kiszabadulsz virradóra.

7.

– Ne hálj vele, a huncuttal,
Az akasztanivalóval!
Néked veszi szüzességed,
Nékem pedig életemet.

8.

Fehér Anna erre nem szól,
Sirva sétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Szolgabíró szobájára.

⁵¹ MNT XI. 528–529. VAR. b)

9.

– Hallod-e te, szolgabíró,
Veled hálok az éccaka,
Veled hálok az éccaka,
Szabadítsd ki virradóra!

10.

– Gyere hát be, Fehér Anna,
Gyere be hát a szobámba,
Gyere be már a szobámba,
Feküdjünk le a diványra!

11.

– Éjfél után egy órakor
Mi csörög az udvarodon?
– Lovam viszik itatóra,
Zabla csörög a szájába.

12.

Aludj, Aludj, Fehér Anna
A szép gombos nyoszolyámba,
Fordítsd felém a farodot,
Had végezzem a bajodot.

13.

Fehér Anna erre nem szólt,
Sirva sétál a folyosón,
Folyosóról folyosóra,
Megyen a temlőcajtóra.

14.

– Fehér László, édes bátyám,
Élsz-e még te, vagy meghaltál?
Felszólnak a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!
Sik erdőbe, sik mezőbe,
Akasztófa tetejébe.

15.

Fehér Anna erre nem szólt,
Sirva sétál a folyosón,
Folyosórul folyosóra,
Szolgabíró szobájába.

16. – Hallod-e te, szolgabíró,

Egyeb átkot nem kívánok,
Mosdóvized vérré váljon,
Tűrülköződ lángot hányjon,
A kenyered kővé váljon,
Az is a szivedbe szálljon!
Acélbicskád elpattanjon,
Az is a szivedbe járjon!
Tizenkilenc sor patika
Ürüljön meg a számodra,
Tizenkilenc kocsi szalma
Rothadjon el az ágyadba!

4.⁵²

04.tif

2.

– Gyöngy várossa, rajta, rajta!
Fehér Lacit hogy elfogják.
Fehér Lacit el is fogták,
Vallatóra szólították.

3.

– Van-ë japád, van-ë janyád,
Van-ë gyönyörű hugocskád?
– Nincsën apám, nincsën anyám,
De van gyönyörű hugocskám,

4.

Kinek neve Fehér Anna.
Bënt lakik a Fehér várba.
Fehér Anna jezt mëgtudta,
Hogy a bátyja jel van fogva.

5.

Fehér Anna lëszalad az istállóba,
Az istálló ajtajába.
– Fogd bë, kocsis, a lovakat,
Rakjál rája színaranyat!
Azzal mëgyünk a nagy útra,
Bátyám szabadítására.

6.

– Fehér Laci, édes bátyám,
Ébren vagy-ë vagy mëghaltál?
– Ébren vagyok, nëm aluszom,
Most is rólad gondolkozom.
Erre jAnna sëmmit sëm szolt,
Végigsétált a folyosón,
Folyosórú folyosóra,
Mëgy a bíró ajtajára.

7.

– Bíró uram, adjon Isten!
– Adjon Isten, adjon Isten!
– Hoztunk nekëd színaranyat,
Szabadítsd mëg a bátyámat!

8.

– Nem kell nëkëm a színaranyad,

⁵² MNT XI. 523.

Háljál vélem éjszakára.
Háljál vélem éjszakára,
Szabad bátyád éggy órára!
Erre jAnna sēmmít sēm szólt,
Végigsétált a folyosón.
Folyosórú folyosóra
Mēgy a tömlöc ajtajára.
9.

– Fehér Laci, édēs bátyám,
Hallod-ē, mit mond a bíró?
Háljak véle jéjszakára,
Szabad lēsžěl éggy órára!
10.

– Nē hálj véle, ja disznóval,
Az akasztanivalóval!
Nékēd szüzességēd vēszi,
Bátyád életét elvēszi.
Erre jAnna sēmmít sēm szólt,
Végigsétált a folyosón.
Folyosórú folyosóra
Mēgy a bíró ajtajára.
11.

– Bíró uram, nēgyedēgykor
Mi csörgött az udvaradon?
– Lovam vitték itatásra,
Zabla csörög a szájába.
Erre jAnna sēmmít sēm szólt,
Végigsétált a folyosón,
Folyosórú folyosóra,
Mēgy a tömlöc ajtajára.
12.

– Fehér Laci, édēs bátyám,
Ébren vagy-ē vagy mēghaltál?
Felelik a többi rabok:
– Nē jitt keresd a bátyádat,
13.

Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejébe.
Erre jAnna sēmmít sēm szólt,
Összejesētt a folyosón.
14.

– Bíró uram, átkozásom nēm szokásom,
Mosdóvizēd vérré váljon,
Mosdóvizēd vérré váljon,
Törülközöd lángot hányjon!
15.

Tizēnhárom szekēr szalma
Rohadjon mēg az ágyadba,
Tizēnhárom sor patika

Ürüljön ki ja számodra,
Tizénhárom esztendőre
Vigyének a temetőbe!

Herencsény (Nógrád), asszony (55). Nagy Z., 1983. X. AP 12.980j.

5.⁵³

05.tif

2.

A vármegye meghallotta,
Szëgedébe be jıs csukta,
Szëgedéből a tömlecbe,
A legnagyobb sötétségbe.

3.

Ezt meghallta Fejér Anna,
Mindjárt szólott a kocsisnak:
– Fog’ be, kocsis, a lovamat,
Tegyél nekem tál aranyat!

4.

Tál aranyat, tál ezüstöt,
Had vigyem el Szëgedébe,
Szëgedébe a tömlecbe,
A legnagyobb sötétségbe!

5.

Bátyám, bátyám, édes bátyám,
Kicsoda most itt a bíró?
– Anna, Anna, Fejér Anna,
Fejér Anna, szép vijola.

6.

El is mënt most Fejér Anna
Horvát Miklós ajtójára.
– Miklós, Miklós, Horvát Miklós,
Eresztes’ ki a bátyámat!

7.

Hoztam neked tál aranyat,
Tál aranyat, tál ezüstöt,
Tál aranyat, tál ezüstöt,
Eresztesd ki a bátyámat!

8.

Kijeresztem a bátyádot,
Nyoszojamba fektethetlek,
Anna, Anna, Fejér Anna,
Fejér Anna, szép vijola.

⁵³ MNT XI. 474.

9.

Mindjárt szaladt Fejér Anna

Fejér László rostéjára.

– Bátyám, bátyám, édes bátyám,

Ne, mit mondott Horvát Miklós!

10.

– Szüzességédet elveszi,

Nekem pedig fejem veszi,

Anna, Anna, Fejér Anna,

Fejér Anna, szép vijola.

11.

– Miklós, Miklós, Horvát Miklós,

Mi csörög az udvarodon?

– Lovam viszik az ivóra,

Zabja csörög a szájába.

12.

Mindjár szaladt Fejér Anna

Fejér László rostéjára.

– Bátyám, bátyám, édes bátyám,

Aluszoll-é vagy meghaltál?

13.

– Anna, Anna, Fejér Anna,

Ne keressed itt a bátyádot!

Zöld erdőbe, zöld mezőbe,

Akasztófa tetejébe.

14.

– Átkozott légy, Horvát Miklós!

Szüzességemét elvitted,

Szüzességemét elvitted,

A bátyámnak fejét vitted!

(Bukovina) – *Székelkeve* (Temes), Daradics Ambrusné Sztás Zsuzsanna (77).

Kiss L., 1968. XI. AP 7094j.

6.⁵⁴

06.tif

2.

Utánna mēnt Gönc várossa,

Őtöt fogni hogy mēglássa,

Egész város falujival,

És csakugyan hadnagyostól.

3.

Fejér Anna, hogy mēghallta,

⁵⁴ MNT XI. 475.

Hogy a bátyja fogva vala:

– Fog' bé, kocsis, a lovakot,
Tégy melléjem sok aranyat!

4.

Isten jó nap, hadnagy uram!

– Fogadj Isten, gyöngymadaram!

Mét jöttél te, szép aranykám/madárkám?

– A bátyámért, hadnagy uram.

5.

Ha a bátyámat kijadná,

Az Isten és/A jó Isten megáldaná.

– A bátyádat kiadatam,

Ha az enyém lesz, angyalom.

6.

– Bátyám, bátyám, Fejér László,
Aluszol-ë vagy mëghótál?

– Nem aluszom, nem hótam mëg,
Csak terollad gondolkozom.

7.

– Édës hugom, Fejér Anna,

Ne add hëzzá te magadot!

Szüzességéd és elromlik,

Ingëmët és fëlakasztnak.

8.

Amint csëngetnek, pëngetnek:

– Talán az én bátyám viszik!

– Nem a te bátyádot viszik,

Katonájim maséroznak,

Katonájim maséroznak,

Azok csëngetnek, pëngetnek.

9.

– Bátyám, bátyám, Fejér László,

Aluszol-ë vaj mëghótál?

– A te bátyád ne itt keresd!

Zöd erdőbe, sík mezőbe,

Zöd erdőbe, sík mezőbe,

Akasztófa tetejibe.

10.

Té're ese Fehér Anna,

Ugy átkozá Horvát Miklóst:

Mosdóvize vére váljon,

Törülője langot hányjon,

A kënyere kújé váljon,

Kése benne összetörjön!

11.

Mikor fëlül a lovára,

Út elötte gajasodjék,

Út elötte gajasodjon,

Lova lába mëgbotoljon,

Lova lába meġbotoljon,
S a nyaka jġs ott kitörjġn!

Andrásfalva (Bukovina) – *Lengyel* (Tolna), Kelemen Ferencné Dobondi Mária (71).
Kiss L. 1953. IV. AP 662a.

7.⁵⁵

1.
Fehér Imre lovat lopott
A Fekete-halom alatt.
Ojat szóulott az ostora,
hogy Gönc várossa meghallotta.

07.tif

3.
Éjféľ után egy órákko
Csörög-csattog a vasajtó,
Csörög-csattog a vasajtó,
Jön talán a tömlöctartó.

4.
Fehér Anna jere nem szól,
Végigsétáll a fojasón,
Fojasóurul fojasóra
a Börtöngazda szobájába.

5.
– Hallad-e te, börtöngazda,
Kapol egy véka *jaranyat*,
Kapol egy véka *jaranyat*,
Szabadítsd ki a bátyámat!

6.
– Nem kell nékem az aranyad.
Háljál velem az éjszaka,
Háljál velem az éjszaka,
Ki lesz bátyád szabadítva!

7.= 4.vsz.

8.
– Átkozásom nem szokásom,
A kenyered kővé vájon,
Mozsdóvized vére vájon,
Törülközöd lángot hányjon!

Nyírlugos (Szabolcs), Bakos Sándor (43). Kiss L., 1964. III. AP 4899e.

⁵⁵ MNT. XI. 499.

8.⁵⁶

08.tif

2.

Gönc városa, rajta, rajta!
Fehér László el van fogva,
Fehér László el van fogva.

3.

Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva,
Hogy a bátyja el van fogva.

4.

Parancsolja kocsisának:
– Fog’ be, kocsis, a lovakat,
Rakassál fel aranyokat!

5.

– Török Miklós, börtöngazda,
Áldja meg az egek ura!
Adok egy véka aranyat,
Szabadítsd ki a bátyámat!

6.

– Nem kell nekem az aranyad,
Háljak veled egy éccaka,
Bátyád ki lesz szabadítva!

7.

– Ne hálj vele, a gonosszal,
Az akasztanivalóval!
Néked szüzességed veszi,
Bátyádnak fejét véteti.

Tiszaszalka (Bereg), Bíró Sándor (68). Schnöller, 1956. VIII. Lsz 29.597.

9.⁵⁷

09.tif

2.

Gönc városa, rajta, rajta,
Fehér László jel van fogva,
Fehér László jel van fogva.

Sírok (Heves) Borits István (31). Kerényi, Csanak, 1955. IV. AP 1138f.

⁵⁶ MNT XI. 511–512. VAR.

⁵⁷ MNT XI. 533–543. VAR. c)

2.

Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja el van fogva.
El is indult Kisigára,
Bátyja szabadításá[ra.]

3.

– Édes bátyám, Fehér László,
Azt mondta ja börtöngazda,
Háljak vele az éjszaka,
Ki lesz bátyád szabadítva.

4.

– Ne hálj vele, a kutyával,
Akasztófáralóval!
Néked lányságod elveszi,
Bátyádnak fejét véteti.

5.

Ere Anna semmit sem szól,
Végigsétál a fojosón,
Fojosóról fojosóra,
Sötét börtön ajtajá[ra.]

6.

Fehér Anna asz kérdezte,
Hol talál rá a bátyjára.
Felelik a többi rabok:
– Ne itt keresd a bátyádat!

7.

Ne itt keresd a bátyádat!
Most vitték el a zsandárok
Zöld erdőbe, zöld mezőbe,
Akasztófa tetejére.

Lele (Szilágy), Pályi Kiss József (46). Almási, 1971. III. Kolozsvári Folklorint. Mg 2042 II k.

IRODALOM

ALMÁSI István

⁵⁸ MNT XI. 500.

1979 *Szilágysági magyar népzene*. Közzéteszi Almási István Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

2009 *Szöveg és dallam egysége*. A népzene jegyében. Válogatott írások. Az Európai Tanulmányok Alapítvány Kiadója, Kolozsvár. 241-254.

BARTÓK Béla

1924 *A magyar népdal*. BÖI 101–350.; 1990 (közreadja Révész Dorrit). Budapest

Bartók Béla – Lord, Albert B.

1951 *Serbo-Croatian Folk Songs*. Texts and Transcriptions of Seventy-five Folk Songs. Columbia University Press, New York

BÖI = Bartók 1966

Bartók Béla összegyűjtött írásai I. Közreadja Szöllősy András. Budapest

BRONSON, Bertrand

1969 *The Ballad as Song*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.

a) *The Interdependence of Ballad Tunes and Texts*. 37–63.

b) *Folk-song and Live Recordings*. 202–210.

FELFÖLDI, László

2008 *A strukturális szemlélet a magyar néptánc kutatásban*. Ethnographia. CXIX. (2008) 1: 1–22.

FOLEY, J. M.

2005 *The Oral Performance to Paper-Text to Cyber-Edition*. Oral Tradition, Vol. 20/2., 233–263.

FOSTER, Wakefield, H.

2004 *Jazz Musicians and South-Slavic Oral Epic Bards*. Oral Tradition, Vol. 19/2., 155–176.

JAGAMAS János – FARAGÓ József

1974 *Romániai magyar népdalok*. Kriterion Kiadó, Bukarest

KRAFT, Wayne B.

1989 *Improvisation in Hungarian Ethnic Dances: An Analog to Oral Verse Composition*. Oral Tradition 4/3. 273–315.

KRÍZA Ildikó

2002 *A balladai tragédia születése és társadalmi háttere*. Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára. Budapest. A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 8. 83–96.

KÜLLŐS Imola

1990 *Latorköltészet és betyárfolklor. A folklóralkotások sajátosságai egy témakör történeti változásának tükrében*. (Kandidátusi disszertáció)

2012 *Nőkről nőknek? Gondolatok a népballadáról*. Közkézen, közszájon, köztudatban. Folklorisztikai tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 402–409.

LORD, Albert

1960 / 2000 *The Singer of Tales*. Harvard University Press

MARTIN György

1980 *Rögtönzés és szabályozódás a magyar néptáncokban*. Népi Kultúra – Népi Társadalom XI-XII. 411–449.

MNT = A Magyar Népzene Tára

VIII.

1992 VIII./A–B kötet: Népdaltípusok 3. s.a.r.: Vargyas Lajos. Akadémiai Kiadó – Balassi Kiadó, Budapest

IX.

1995 IX. Népdaltípusok 4. s. a. r.: Domokos Mária. Balassi Kiadó, Budapest

X.

1997. X. Népdaltípusok 5. szerk. Paksa Katalin. Balassi Kiadó, Budapest

XI.

2011. XI. Népdaltípusok 6 szerk. Domokos Mária. Balassi Kiadó, Budapest

XII.

2011. XII. Népdaltípusok 7. szerk. Paksa Katalin. Balassi Kiadó, Budapest

OLOSZ Katalin

2011 *Fejezetek az erdélyi népballadagyűjtés múltjából*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

PAKSA Katalin

2005 *Kodály Molnár Anna-kórusművének népzene-történeti összefüggései*. Magyar zene-történeti tanulmányok, A nemzeti romantika világából. (Szerk. Bónis Ferenc) Püski 199–212.

PARRY, Milman

1930 *Studies in the Epic Technique of Oral Verse-Making, I. (Homer and Homeric Style)*. Harvard Studies in Classical Philology

RUDASNÉ BAJCSAY Márta

2012 „Folyosóról folyosóra”, a variánsok útvesztői között. Egy dallamtípus Fehér László-balladáit. PhD disszertáció, kézirat. Pécsi Tudományegyetem

VARGYAS Lajos

1976 *A magyar népballada és Európa I–II*. Zeneműkiadó, Budapest

1981, ²2002 *A magyarság népzeneje*. Zeneműkiadó, Budapest, ²Planétás (szerk. Paksa Katalin)